

Виявлено, що в історическій науцној літературе отсутствує комплексне дослідження життя і діяльності ученого, кратко і фрагментарно відновлені дані по окремих періодах, в частності, становлення його науцного світогляду, несистематизовані науцні твори. Встановлено, що в началі науцного шляху для аграрно-економічної науки, благодаря зосередженню на стратегічно важливіх проблемах сільського господарства і їх науцно-прикладної сутності, ученим були отримані оригінальні результати, розширяючі межі процесів і явищ, які досліджуються в сільськогосподарській науці, збагачують їх, відкривають нові напрямки досліджень.

Ключеві слова: *А. А. Бугуцький, науцна діяльність, організаційна діяльність, науцний потенціал, предмет дослідження.*

Pavlushko Y. Scientific activities Organizing Academician of O. Buhutskiy (second half of 1950 – beginning of XXI century)

It was revealed that in the historical literature there is no comprehensive study of the life and work of the scientist, briefly and fragmentary reconstituted information on separate periods, in particular, the development of his scientific worldview, unsystematic scientific works. It was found that at the beginning of the scientific way to agro-economics, by focusing on strategically important issues of agriculture and applied-scientific fact, original results have been obtained by the scientists that extend the boundaries of the processes and phenomena that are investigated in agricultural science, enriched it and opened new research directions.

Key words: *O. Buhutskiy, scientific research, organizational activity, scientific achievements, research subject.*

УДК 502 (075.8)

Пилипчук О.Я.

РОЛЬ НАУКОВОЇ ШКОЛИ АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ О.П. МАРКЕВИЧА У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ПАРАЗИТОЦЕНОЛОГІЇ

На основі історико-наукового аналізу виявлені концептуальні, методологічні і предметні джерела формування О.П. Маркевичем нової комплексної дисципліни - паразитоценології. Встановлена вирішальна роль в цьому процесі наукових контактів між А.П.Маркевичем і провідними зарубіжними фахівцями

Ключові слова: *паразитологія, екологія, біоценологія, біогеоценологія, зоологія*

Предметною і концептуальною основою наукового співтовариства, що розвивається, у багатьох випадках є творчі зв'язки між дослідниками. Особливого значення ці контакти набувають в тих випадках, коли вони виникають між відомими особами, творчий шлях яких характеризується відкриттям нових напрямів, нових методів вивчення суті природних феноменів. Подібні стосунки стимулювали формування наукових шкіл. Стаючи «вогнищами» багатьох наукових традицій, вони разом з тим створювали нові напрями в конкретних галузях знання. Прикладом подібного контакту, заснованого на творчій спадкоємності ідей і методів в

галузі екологічної паразитології стали зв'язки між О.П. Маркевичем і такими видатними російськими паразитологами, засновниками наукових шкіл, як В.О. Догель, К.І. Скрябін, Є.Н. Павловський, В.М. Беклемішев, Ю.І. Полянський [1].

Ретроспективний метод розгляду відповідного матеріалу дає реальну можливість нагадати про те, що плідні взаємини між дослідниками природи Росії і України мають тривалу історію. Процес посиленого розвитку російсько-українських зв'язків, що стосуються екологічної паразитології, почався у 30-х рр. ХХ ст. і був обумовлений рядом причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. У згадані роки не лише дослідники природи широкого профілю, але і представники конкретних, в першу чергу, складних, комплексних дисциплін, прагнули визначити стимули і процеси їх формування. Рушійні сили створення і розвитку подібних дисциплін в даний період відповідали головній ідеї генези сучасної науки - стрімкому взаємопроникненню і взаємозбагаченню окремих галузей і напрямів знання, які на початку ХХ ст. ще розглядалися як самостійні. Міждисциплінарні науки, які формувалися, ставали сферою діяльності «специфічного професійного співтовариства» [2, с. 122]. Багато відомих дослідників, розвиваючи нові напрями, розширювали і зміцнювали професійні контакти. Це приводило, у свою чергу, до об'єднання наукових інтересів ентузіастів - однодумців і до утворення неформальних колективів - наукових шкіл. Подібна тенденція знайшла ще одне безпосереднє втілення - у створенні і розвитку екологічної паразитології.

Вирішальне зрушення на користь екологічного трактування паразитології, як системної освіти, пов'язане із сприйняттям принципу системного мислення і біоценологічного підходу до предмету дослідження. Як відомо, 1927 р. став переломним для розвитку екології тварин в цілому завдяки виходу праці Ч. Елтона, яка започаткувала формування біоценології у її сучасному розумінні. Звернення до вивчення існування цілих співтовариств організмів було цілком закономірним. Воно відповідало загальній тенденції стосовно фронтального пізнання життя в усіх його проявах. До даного періоду вже існувало поняття про структурні рівні організації біологічних систем, уявлення, що стверджувало специфічність способів взаємодії між відповідними компонентами на кожному рівні. Розвиток подібних уявлень стимулював у дослідників системне мислення.

Формування біоценології і основних положень системного мислення безпосередньо торкалося і паразитології, оскільки паразитарні системи живуть і розвиваються у конкретних біоценозах і пов'язані з ними складними і різноманітними взаєминами. Одним з перших, хто звернув увагу на біоценотичні (і навіть біогеоценотичні) зв'язки паразитів, був К.І. Скрябін [3, с.78-79]. Займаючись систематичними дослідженнями гельмінтів, він дійшов висновку, що ці паразити в процесі свого складного

онтогенезу пов'язані, по-перше, метаболічними стосунками з органами і тканинами хазяїна, а, по-друге, з фауною їх проміжних хазяїв і також з природними умовами даної території. К.І. Скрябін проводив «наскрізну» ідею про важливість біоценотичного підходу в гельмінтології як запоруки якнайповнішого і усебічного пізнання тієї ролі, яку відіграють паразитичні черв'яки в конкретних співтовариствах організмів.

На межі 20-30-х рр. ХХ ст. за активної участі В.О. Догеля зароджується комплексна дисципліна - екологічна паразитологія [4]. Протистологічні дослідження В.О. Догеля дозволили йому зробити важливий висновок: умови місця існування паразитів активно впливають на формування екологічних комплексів цих організмів, тісно «приганяються» один до одного та до місця свого існування - господаря. Була визначена також головна специфічна особливість цього середовища - її динамічна активність (Догель, 1927) [5]. Звідси перед дослідником поставало ширше питання про те, як впливає середовище існування, його динаміка на усю паразитофауну організму хазяїна. Можна стверджувати, що в багаторічних пошуках відповіді на це питання виросла і зміцніла численна наукова школа талановитих учнів В.О. Догеля, сформувалася екологічна паразитологія, яка втілилася у конкретні дослідження. У цей початковий, але дуже відповідальний період перед В.О. Догелем виникла ще одна проблема: на яких об'єктах слід вивчати зміну паразитофауни? Допитливий розум дослідника зупинився на рибах [6]. Рішення було обгрунтоване тим, що ці хребетні тварини багаті за видовим складом, а також украй різноманітні за своєю біологією і екологією. Це давало великі можливості вивчати незалежність усієї паразитофауни як від екології цих господарів, так і від особливостей їх морфофізіологічного стану.

Службові обставини цих років склалися для В.О. Догеля дуже вдало. І це сприяло здійсненню його теоретичних задумів. Завдяки енергійній теоретичній і експедиційній діяльності В.О. Догелю вдалося перетворити лабораторію галузевого інституту на один з провідних центрів з проведення еколого-паразитичних досліджень озер, річок і морів колишнього СРСР. Продовжував свій розвиток і колектив паразитологів нової екологічної орієнтації, який постійно зростав. Учні В.О. Догеля ставали широко відомими фахівцями (Г.К. Петрушевський, Б.Є. Биховський, Є.Г. Шеришевська та ін.).

Одним з найбільш обдарованих вихованців цієї школи, наступником її традицій був його учень, українець О.П. Маркевич. Основна мета досліджень, що здійснювалася ним, полягала у вивченні закономірностей, які впливають на формування паразитофауни господарів. Паралельно встановлювалися ті закономірності, які обумовлювали зміну екології господаря. Цей напрям розглядався як особливо важливий при розробці заходів боротьби з паразитарними хворобами не лише тварин, але і людини.

Еколого-паразитичні дослідження В.О. Догеля і його найближчих учнів протягом 1927-1930 рр. завершилися виданням циклу новаторських робіт і узагальнюючою монографією (Догель, 1941) [7]. У цих працях показана значущість феномену творчих зв'язків, які існували між членами наукового співтовариства, що розвивалося, а також логіка процесу виникнення і розвитку подібних взаємин. Мало цього, аналіз великого масиву відповідних джерел розкриває перед нами випадки, які порушують звичні закономірності у прояві таких зв'язків. Несподівано виникаючі події, інколи збіги дуже непередбачених обставин призводять у результаті до неумисних знайомств між неординарними особами. Такі зустрічі можуть еволюціонувати у взаємоплідну співдружність, в багаторічні творчі контакти. Прикладом такого непередбаченого виникнення значущих стосунків можуть служити наукові зв'язки між В.О. Догелем і його учнем, майбутнім відомим паразитологом, академіком НАН України О.П. Маркевичем, які тривали довгі роки.

О.П. Маркевич (1905-1999) був типовим представником першої хвилі наукової інтелігенції радянської держави. Ще будучи студентом Білоцерківського педагогічного технікуму (1921-1925 рр.), він виявляв неабияку цікавість до науково-дослідної роботи, вивчаючи іхтіофауну річки Рось і вплив температури на життєдіяльність окремих видів риб. Захопленість О.П.Маркевича зоологічними науками ще більше виросла під час його навчання в Київському університеті (1926-1930 рр.). Так, у 1928 р., за пропозицією І.І. Шмальгаузена, він виконав дуже складну роботу за визначенням показників пропорційності зростання скелетних елементів у безхвостих амфібій. У ці ж студентські роки О.П.Маркевич, завдяки рідкісній цілеспрямованості, поєднував навчання в університеті з експедиційною роботою на Дніпровській біологічній станції АН УРСР з вивчення паразитофауни риб.

Після успішного закінчення університету О.П.Маркевич був рекомендований Вченою радою в аспірантуру для продовження наукової діяльності. Але, на жаль, а, може бути, і на щастя, аспірантської вакансії з паразитології не виявилось. Сердечну участь в творчій долі молодого ученого взяв І.І. Шмальгаузен. Через відомого зоолога і гідробіолога М.М. Кніповича, директора Ленінградського іхтіологічного інституту, він зробив протекцію О.П. Маркевичу для вступу до аспірантури цього інституту. З 1930 р. талановитий зоолог почав стажування з екологічної паразитології риб у знову створеній лабораторії В.О. Догеля під його безпосереднім керівництвом. Закінчивши аспірантуру, у 1931 р. А.П.Маркевич був зарахований на посаду старшого наукового співробітника тієї ж лабораторії. Рідкісна цілеспрямованість, працьовитість дали йому можливість зрозуміти і повністю освоїти ті принципово нові теоретичні підходи, які розробляв і яким навчав своїх учнів В.О. Догель. О.П. Маркевич не лише органічно увійшов до колективу талановитих

послідовників свого учителя, але і активно включився нарівні з ними у вивчення паразитофауни промислових риб водоймищ Ленінградської області. У 1932 р. він вже керував комплексними дослідженнями паразитологів у відповідальній експедиції з рибогосподарському кадастру. У 1934 р. за рекомендацією В.О. Догеля, О.П. Маркевич очолив біологічний загін висококваліфікованих фахівців з визначення паразитарних захворювань риб - мешканців водоймищ Ленінградської області. Результати цих складних обстежень були опубліковані у цьому ж році. Дуже показово, що для надання допомоги практичним працівникам в боротьбі з паразитарними захворюваннями В.О. Догель опублікував спеціальний довідник, в якому найбільш відповідальний розділ «Болезни рыб и борьба с ними» був створений в співавторстві з О.П. Маркевичем (1934) [8].

Під час перебування в Ленінграді А.П.Маркевич одночасно з дослідницькою займався і активною викладацькою діяльністю. З 1931 р. він читав спецкурс по хворобах риб в Ленінградському рибпромисловому технікумі, в 1933-1935 рр. обіймав спочатку посаду доцента, а потім професора кафедри біології Ленінградського хіміко-технологічного інституту харчової промисловості.

Академік Л.С. Берг, який в ті роки завідував відділом прикладної іхтіології в Інституті рибного господарства і був близько знайомий з дослідженнями А.П.Маркевича, так характеризував його діяльність: «О.П. Маркевич працює з великою наполегливістю і в той же час з великим ентузіазмом. Не можна не визначити в нім талановитого ученого, який абсолютно сформувався, від якого зоологія взагалі і паразитологія, зокрема, чекають дуже багато чого. Наукові заслуги О.П. Маркевича я оцінюю дуже високо» (Берг, 1933, С. 27.) [9]. Досягнення і майбутню наукову перспективу А.П.Маркевича оцінював і передбачав також і І.І. Шмальгаузен. Це стало підставою для запрошення свого «протеже» у 1935 р. до керованого ним Інституту зоології та біології АН України. У цьому ж році О.П. Маркевич був обраний на посаду професора і завідувача кафедрою зоології безхребетних Київського університету. Через два роки в Інституті зоології та біології АН України був створений відділ паразитології, яким О.П. Маркевич успішно керував довгі роки.

Нагадаємо, що 30-40 рр. ХХ ст. знаменували собою формування унікальної ситуації у вітчизняній паразитології, яка стимулювала її інтенсивний і багатосторонній розвиток. Це був час, коли рішення ряду найважливіших проблем, пов'язаних з вивченням масових паразитарних захворювань та їх переносників, що стали завданням великого державного значення, вимагало розвитку паразитології як теоретичної науки. Інтереси країни в конкретному випадку щасливо співпали з особистою мотивацією наукової творчості таких лідерів паразитології як К.І. Скрябін, В.О. Догель, Є.Н. Павловський, В.М. Беклемішев, що привело до створення

широко відомих наукових шкіл. Для діяльності таких неформальних колективів було характерне постійне єднання теорії і практики. Успішно вирішуючи питання профілактики і викорінювання найбільш поширених трансмісивних захворювань ці школи активно брали участь в розробці нового еколого-паразитологічного напрямку. В результаті була створена концепція паразитоценозу або паразитофауни як складної системної освіти (Павловський, 1934, 1946) [10-11]. «Дисциплінований інтелект» В.М. Беклемішева проявився у стратегічно вірному обранні (кінець 40 - поч. 50 рр. ХХ ст.) основного напрямку досліджень паразитарних систем. Зосередивши увагу на вивченні загальних принципів їх формування і регуляції, він зміг виявити в цих складних системах окремі закономірності функціонування паразитів на популяційному рівні.

Для творчої діяльності О.П. Маркевича складалася в ці роки дуже сприятлива обстановка. Його дослідницькі переконання тяжіли під впливом поглядів, що розвивалися його учителями і колегами до аналітичного вивчення паразитарних систем з біоценотичних позицій. Ідея паразитоценологічного плану частково була розроблена науковими школами вказаних лідерів.

Проте виникаюча іманентна ситуація в розвитку цілого спектру біологічних наук, в першу чергу, таких як протозоологія, мікробіологія, біохімія, фітонематологія сприяли подальшій еволюції уявлень про паразитогосподарські системи як про динамічні взаємозв'язки, залежні від чинників зовнішнього середовища. Поступово виявлялася специфіка взаємин внутрішньовидових угруповань симбіонтів, що населяють організм хазяїна, їх просторова структура, трофічні зв'язки. Наявність нових відомостей обумовлювала необхідність поглибленого розгляду феномену паразитарних систем «крізь призму» біоценотичних переконань. Нові завдання паразитоценології були визначені О.П. Маркевичем. Ним же була створена дослідницька програма, до поетапного здійснення якої приступила сформована ним школа паразитоценологів. Завдяки дослідженням, що здійснювалися у кінці 60-х - поч. 70-х рр. ХХ ст., вона стала загальновідомою.

Головна методологічна заслуга ученого полягала в тому, що в адекватній постановці проблем паразитоценотичного плану він розпізнав один з найбільш характерних проявів еколого-системного напрямку в паразитології [12]. Паразитарні системи розглядалися О.П. Маркевичем як члени екопаразитарних співтовариств, пов'язаних генетично і функціонально не лише з організмом господаря, але і з численними чинниками зовнішнього середовища. Він бачив в паразитоценозі особливу форму існування живих організмів в украй специфічному місці існування з відмітною хорологічною структурою і рядом інших особливостей, О.П. Маркевич дійшов висновку щодо необхідності виділення цієї надорганізмової організації як своєрідного мікробіоценозу [13, с. 6].

З другої половини 70-х рр. ХХ ст. назріла необхідність в офіційному визнанні нової галузі біологічного знання. Цьому сприяли два науково-організаційні заходи, проведених в даному відрізку часу. Перший з них полягав у створенні (1976 р.) секції паразитоценології на чолі з О.П. Маркевичем при Науковій раді Відділення загальної біології АН СРСР з проблем біогеоценології і охорони природи. Другий - виразився в проведенні на Україні (1978 р.) Першого всесоюзного з'їзду паразитоценологів. Ініціаторами і організаторами проведення цього показного форуму також як і двох наступних були О.П. Маркевич і його найближчі однодумці - академік РАН М.С. Гиляров, член-корр. РАН Ю.І. Полянський, професор Київського університету зоолог Б.М. Мазурмович, а також відомі фахівці-паразитологи: Ф.Ф. Сопрунов, Є.Д. Логачев, В.М. Апатенко, В.П. Шарпило, В.В. Корнюшин та ін. [14].

У програмній доповіді на цьому з'їзді О.П. Маркевич чітко визначив предмет паразитоценології – «наукової дисципліни про об'єктивні закони життя паразитоценозів (симбіоценозів) і вільноживучих популяцій паразитів, їх функцій і ролі в екосистемах, їх значення в розвитку біосфери» (1978. С. 6) [15]

Завдяки сприйняттю широким колом фахівців розроблених принципів, розвиток паразитоценологічних досліджень става все більшим і більшим [16]. Спостерігається їх впровадження в практику медицини, ветеринарії і фітопатології.

Література

1. Академік Олександр Прокопович Маркевич: Життя і діяльність / Відп. ред О.Я. Пилипчук. – К.: Наук.думка, 1999. – 192 с.
2. Мирская Е.З. Этнос науки: Идеальные регулятивы и повседневные реалии / Е.З. Мирская // Этнос науки. - Москва: Academia, 2008. - С.122 - 143.
3. Скрябин К.И. К фауне паразитических червей пустынь и степей Туркестана: (Материалы по гельминтологии) / К.И. Скрябин // Труды государственного института экспериментальной ветеринарии. - 1924. - Т.2, Вып.1. - С. 78 – 91.
4. Догель В.А. Курс общей паразитологии / В.А. Догель. - Ленинград: Учпедгиз, 1941.- 288 с.
5. Догель В.А. Зависимость распространения паразитов от образа жизни животных-хозяев / В.А. Догель // Сборник в честь профессора. Н.М.Книповича. – Москва, 1927. - С.17 - 43.
7. Догель В.А. Общая паразитология / В.А. Догель. - Ленинград: Изд – во ЛГУ, 1962. - 384 с.
8. Догель В.А. Болезни рыб и борьба с ними / В.А. Догель, А.П. Маркевич // Справочник по рыбному хозяйству малых водоёмов.- Москва; Ленинград: ОГИЗ, 1934. - С.317. – 346 с.

9. Берг Л.С. Рыбохозяйственный кадастр озёр Ленинградской области / Л.С. Берг // За рыбную индустрию Севера. - 1933.-№ 8.- С.23 -27.

10. Павловский Е.Н. Организм как среда обитания / Е.Н. Павловский // Природа. - 1934. -№1. - С.80 – 91.

11. Павловский Е.Н. Условия и факторы становления организма хозяином паразита: Этюды по эволюционной паразитологии / Е.Н. Павловский // Зоолог. журнал. - 1946. - Т.25, №.4. - С. 289 – 304.

12. Маркевич А.П. Паразито–хозяйственные отношения и задачи паразитоценологии / А.П. Маркевич // Одинадцатое Всесоюзное совещание по паразитологическим проблемам.- Ленинград: Наука, 1973.- С.8-11.

13. Маркевич А.П. Паразитоценология, её задачи и основные проблемы / А.П. Маркевич // Вестник зоологии. - 1974. - №1. - С.3-10.

14. Маркевич А.П., Полянский Ю.И., Ф.Ф. Сопрунов, В.В. Алексеев, А.М. Уголев и др. Паразитоценология. Теоретические и прикладные проблемы. – К.: Наук. думка. 1985. - 245 с.

15. Маркевич А.П. Паразитоценология в СССР: Итоги и перспективы исследований по паразитоценологии в СССР / А.П. Маркевич. - Москва: Наука, 1978. - С. 8 – 41.

16. Маркевич А.П. Методологические проблемы паразитоценологии по созданию синтетической (номотетической) науки о паразитизме / А.П. Маркевич // Труды 2–го Всесоюзного съезда паразитоценологов. – К.: Наук. думка, 1983. - С.7 - 18.

Пилипчук О. Я. Роль научной школы академика НАН Украины А.П. Маркевича в становлении и развитии паразитоценологии

На основе историко-научного анализа выявлены концептуальные, методологические и предметные источники формирования А.П. Маркевичем новой комплексной дисциплины - паразитоценологии. Установлена решающая роль в этом процессе научных контактов между А.П. Маркевичем и ведущими зарубежными специалистами.

Ключевые слова: паразитология, экология, биоценология, биогеоценология, зоология

Pylypchuk O.Ya. The role of the scientific school of Ukraine's NAS academician A.P. Markevych in the formation and development of the parasitocenology

On the basis of historical and scientific analysis have been found conceptual, methodological and objective sources of formation by A. P. Markevych a new complex discipline parasitocenology. A decisive role in this process of scientific contacts between the A. P Markevych and leading foreign specialists has been defined.

Keywords: parasitology, ecology, biocenology, biogeocenology, zoology

УДК 502 (075.8)

Т.В. Пічкур

**ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ АСОЦІАЦІЇ
ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ ПРИРОДИ І ЛІКАРІВ**